

**Władysław Chrostowski, Iwona
Drzewiecka, Halina Kulczycka,
Renata Rydzaj**

**Raport o stanie zachowania i
zagospodarowania zespołów
pałacowo-dworskich na terenie
województwa gorzowskiego...**

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 3, 256-265

1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Władysław Chrostowski
Iwona Drzewiecka
Halina Kulczycka
Renata Rydzaj
Gorzów Wlkp.

RAPORT
O STANIE ZACHOWANIA I ZAGOSPODAROWANIA
ZESPOŁÓW DWORSKO-PARKOWYCH
NA TERENIE WOJ. GORZOWSKIEGO
POZOSTAJĄCYCH W ZARZĄDZIE AGENCJI
WŁASNOŚCI ROLNEJ SKARBU PAŃSTWA
– ODDZIAŁ TERENOWY W GORZOWIE WLKP.

**I. Charakterystyka zasobów Agencji. Stan zachowania
dworów, pałaców, folwarków i parków.**

Na terenie województwa w 35 gminach występuje 45 jednostek PGR o ogólnej powierzchni 157 783 ha, na której znajdują się zabytkowe zespoły dworsko-pałacowe o zróżnicowanym stanie zachowania. Występują one w jednej lub nawet w kilkunastu miejscowościach danej gminy.

Aktualnie mamy opracowanych 815 kart folwarków, ewidencji parkowych i zabytków techniki.

Na przejętym już przez Agencję terenie z 22 PGR znajduje się 241 obiektów zabytkowych: dworów, pałaców i folwarków, 41 parków zabytkowych o powierzchni 230 ha, 2 rezerваты przyrody o powierzchni 468 ha i 532 pomniki przyrody oraz duża ilość stanowisk archeologicznych.

Zabudowania folwarczne w przeważającej mierze tworzą budowle trwale, wzniesione z kamienia, cegły, rzadziej z drewna (szkieletowe). Zwracają uwagę swoją wielkością, ilością obiektów, kolorystycznym zróżnicowaniem materiału, a częściowo – również formą artystyczną.

Charakterystyczną cechą jest kompozycyjne i funkcjonalne położenie dworu-pałacu z parkiem, domem oficjalisty i czworakami. Często komponentem krajobrazowym jest kościół lub mauzoleum właściciela.

Stan zachowania obiektów folwarcznych jest zły. Pozbawienie ich pierwotnej funkcji użytkowej przyczynia się do tego, że popadają w ruinę. Stają się źródłem niekontrolowanego pozyskiwania materiału – dobrej jakościowo cegły, kamienia i drewna.

Z powodu zanikania niektórych zawodów nie ma możliwości przywrócenia tym zespołom architektonicznym pierwotnych funkcji.

Zmniejszające się wykorzystanie rolnicze ziemi i ograniczenie hodowli zwierząt powoduje opuszczanie obiektów.

Utrzymuje się dawne przekonanie, że są to obiekty niczyje, pozbawione opieki dotychczasowych gospodarzy. Nie interesują się nimi również lokalne samorządy.

Mamy do czynienia z obiektami liczącymi ponad 100 lat, które w większości nie były poddane generalnym remontom od 1945 r. Dalszej dewastacji nie zapobiegło przekazanie ich Agencji Własności Rolnej.

Rozpoczął się nowy, nie zamierzony etap degradacji zespołów. Kontrola prowadzona przez Agencję oraz przez Delegaturę Najwyższej Izby Kontroli w Szczecinie w bieżącym roku wykazała, że wartości zabytkowe obiektów nie były odnotowywane w przekazywanej dokumentacji przez organ założycielski. Nieaktualne były też dane dokumentacji geodezyjnej, określające powierzchnię stref ochrony konserwatorskiej przynależnej do obiektów.

Wiele parków zapisanych jest jako “grunty leśne”. Wymaga to scalenia geodezyjnego granic historycznych parków.

Należy wyraźnie zaznaczyć, że przejmowanie zespołów do zasobów skarbu państwa przez Agencję spowodowało zatrzymanie remontów wielu pałaców, np. w Korytowie, Przybysławiu i Stanowicach (planowane do przejęcia).

Obiekty nie zostały należycie zabezpieczone przez tymczasowych zarządców przed dewastacją.

Nowe formy użytkowania zazwyczaj przekreślają pierwotną funkcję obiektów, tym samym powodują obniżenie wartości krajobrazowych i przyrodniczych zespołów pałacowo-parkowych, które przez wieki były najcenniejszym komponentem przestrzeni historycznej.

Techniczny stan architektury dworskiej i pałacowej ocenia się jako zły. Przewiduje się przeprowadzenie remontów zaledwie w kilku obiektach. Podobnie źle przedstawia się stan zachowania parków. Część z nich traci swe walory kompozycyjne wskutek umieszczenia na ich obszarze współczesnej zabudowy. Najbardziej degradująca jest lokalizacja hydroformi, co powoduje obniżenie wód gruntowych i obumieranie starodrzewu.

Parki są traktowane jako ostatnie miejsce czystej wody na wsi (chemizacja pól). W bliskim sąsiedztwie lokalizowane są budynki inwentarskie – gnojowniki, dzikie wysypiska, składowiska opałów i nawozów, osadniki biologiczne.

Spośród zachowanych parków 90 proc. wymaga wyznaczenia geodezyjnego działek i opracowania programów rewaloryzacji.

Obiekty zabytkowe Agencji znajdują się w następujących gminach:

1. Barlinek – 13 Brunki, Dziedzice, Dzikowo, Janowo, Laskówko, Lutówko, Mostkowo, Płonno, Rychnów, Stara Dziedzina, Strąpie, Swadzim, Żelice;
2. Bierzwnik – 3 Górzno, Zdrójno, Zieleniewo;
3. Bledzew – 4 Chycina, Nowa Wieś, Osiecko, Stary Dworek;
4. Bogdaniec – 2 Raclaw, Stanowice;
5. Boleszkowice – 2 Chwarszczany, Wysoka;
6. Choszczno – 7 Gleźno, Kołki, Korytowo, Piasecznik, Radaczewo, Wardyń, Zamęcin;
7. Deszczno – 1 Kiełpin;
8. Dębno Lubuskie – 2 Barnówko, Dyszno;
9. Dobiegniew – 4 Dobiegniew, Mierzęcin, Osiek, Wołogoszcz;
10. Drawno – 2 Chomętowo, Konotop;
11. Górzycza – 7 Laski Lubuskie, Pamięcin, Owczary, Radówek, Spudłów, Sułów, Żabice;
12. Kłodawa – 2 Różanki, Wojcieszyce;
13. Krzeszyce – 1 Rudna;
14. Krzęcin – 3 Mielęcín, Przybysław, Rakowo;

-
15. Lubiszyn	- 2	Lubno, Marwice;
16. Lubniewice	- 4	Glisno, Jarnatów, Osieszyce, Dobieraj;
17. Międzychód	- 4	Głazewo, Kolno, Mnichy, Mniszki;
18. Międzyrzecz	- 3	Bukowiec, Gorzyca, Wyszczanowo;
19. Myślibórz	- 14	Chłopowo, Czólnów, Czerników, Derczewo, Golczew, Golenice, Klicko, Kruszwin, Otańów, Pniów, Rościn, Sitno, Sulimierz, Tarnowo;
20. Nowogródek Pom.	- 6	Golin, Karsko, Kinice, Sumiak, Świątki, Trzcinnia;
21. Ośno Lubuskie	- 7	Grabno, Lubień, Radachów, Smogóry, Sienno, Świniary, Trześniów;
22. Pełczyce	- 13	Boguszyny, Bukowice, Golejewo, Jagów, Jarosławsko, Krzynki, Nadarzyn, Niesporowice, Pełczyce, Płośno, Przekolno, Samik, Wierzchno;
23. Przytoczna	- 6	Gołaj, Krasne Dłusko, Lubikowo, Nowa Niedrzewica, Przytoczna, Strychy;
24. Pszczew	- 2	Policko, Pszczew;
25. Recz	- 7	Grabowiec, Lubieniów, Nętkowo, Pomień, Rybaki, Sokoliniec, Wieloguszcz;
26. Rzepin	- 6	Drzeńsko, Kowalów, Lubiechnia, Gajec, Pamięcin, Rzepin;
27. Santok	- 2	Gralewo, Janczewo;
28. Skwierzyna	- 3	Kijewice, Murzynowo, Świniary;
29. Słońsk	- 1	Słońsk;
30. Słubice	- 2	Pławidła, Słubice;
31. Strzelce Kraj.	- 9	Brzoza, Bobrówko, Licheń, Lipie Góry, Ogardy, Machary, Tuczno, Wielisławice, Długie;
32. Sulęcín	- 3	Grochowo, Trzemeszno, Żubrów;
33. Trzciel	- 3	Łagowiec, Panowice, Stary Dwór;
34. Witnica	- 3	Dąbroszyn, Sosny, Tarnówek.

W trakcie inwentaryzacji zdawczo-odbiorczej oddział terenowy i tymczasowi zarządcy nie dokonywali spisu znajdujących się w obiektach zabytkowych elementów wystroju, wyposażenia, detalu architektonicznego, małej architektury ogrodowej, ozdobnej stolarki okiennej i drzwiowej.

Uzupełnieniem informacji pozostają zapisy dokonywane w toku ewidencji stanowisk archeologicznych metodą badań powierzchniowych AZP na obszarze 54 proc. województwa.

II. Restrukturyzacja. Nowe programy zagospodarowania.

W ostatnim okresie dość często występuje praktyka dzielenia historycznie ukształtowanych przestrzeni kulturowych. Przyczyną tego zjawiska są względy finansowe, narzucające konieczność minimalizacji kosztów programów użytkowania.

Duże obiekty pałacowo-parkowe i folwarczne nie znajdują użytkowników na miarę historycznych właścicieli.

Pojawia się nowy symptom, jakim jest chęć skorzystania z przyznaných przywilejów przy zakupie mieszkań po obniżonej cenie przez pracowników dawnych pegeerów. Te życzenia powinny być uwzględnione w programach restrukturyzacji, akceptowanych pod względem konserwatorskim.

Pałace wymagają nowych form zagospodarowania, uwzględniających poszanowanie historycznie ukształtowanych wnętrz wystroju i otoczenia. Nowe programy muszą być przygotowane wcześniej, żeby potencjalni dzierżawcy mogli się zapoznać z czekającymi ich zadaniami. Zawarte w nich powinny być wytyczne konserwatorskie do rewaloryzacji zespołu, remontu pojedynczych obiektów, jak również określony winien być stan zachowania oraz lokalizacja stanowisk archeologicznych.

Częścią składową tych programów muszą być materiały ewidencyjne architektury i budownictwa, techniki, zabytków ruchomych, a także – określony czas remontu.

Akty notarialne powinny być podpisywane przy uwzględnieniu zapisu o wpisie do rejestru zabytków, bądź ewidencji konserwatorskiej.

III. Płaszczyzny współpracy Państwowej Służby Ochrony Zabytków z Agencją Własności Rolnej Skarbu Państwa, tymczasowymi zarządcami i nowymi użytkownikami.

Utworzenie Agencji spowodowało powstanie nowych uwarunkowań prawnych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i cywilizacyjnego na obszarach państwowych gospodarstw rolnych.

Olbrzymie przestrzenie gruntów rolnych posiadały dotychczas jednego użytkownika – sektor państwowy. Przejmowanie tych zespołów przez Agencję i przekazywanie nowym użytkownikom z równoczesnym ich podziałem stworzyło nowe problemy i zagrożenie dla obiektów chronionych z mocy ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach.

Należy w tym momencie zaznaczyć, że tereny rolne nasycone są olbrzymią ilością stanowisk archeologicznych, że znajdują się tam wielohektarowe założenia pałacowe i dworsko-parkowe oraz folwarki.

Nowe formy użytkowania nie zawsze pozostają w zgodzie z historyczną funkcją obiektu, a modernizacje i przebudowy powodują ich degradację stylistyczną.

W momencie powstania Agencji nawiązano bezpośrednie kontakty w sprawie wypracowania płaszczyzny współpracy zainteresowanych stron. Wyznaczono osoby do uzgodnień roboczych. Ustalono formy wspólnych ilustracji obiektów planowanych do nowego sposobu zagospodarowania.

Przyspieszono ewidencjonowanie:

- zespołów folwarcznych – w porozumieniu z Muzeum Narodowym Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie;
- parków i cmentarzy historycznych (figurujących jako nieużytki) – przez Pracownie Zieleni Zabytkowej w Szczecinie;
- stanowisk archeologicznych – metodą badań powierzchniowych AZP;
- zabytków techniki – przez Biuro Studiów i Dokumentacji Konserwatorskiej w Szczecinie.

Wykaz pegeerów przejętych i planowanych do przejścia przez Agencję został uzupełniony o spis miejscowości stanowiących ośrodki gospodarcze.

Materiał ten wymaga zweryfikowania w terenie ponieważ Państwowa Służba Ochrony Zabytków posługuje się notacją adresową, natomiast pegery – własną numeracją inwentarzową. W celu ułatwienia pracy zespołu i uniknięcia pomyłek wprowadzono do wykazu obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie poszczególnych gospodarstw podwójny zapis i numery rejestru zabytków.

W oparciu o informację Agencji o przekazaniu pierwszych przedsiębiorstw – bez opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków – przeprowadzono wspólną lustrację.

Dokonywano również lustracji obiektów zabytkowych pod kątem przewidywanej sprzedaży byłym pracownikom Państwowych Gospodarstw Rolnych.

Określono wytyczne konserwatorskie dla zasobów Agencji w 57 miejscowościach województwa. Część obszarów posiada również informację o stanowiskach archeologicznych.

Utworzenie Agencji przyczyniło się do zaistnienia szeregu nowych form współpracy, tj.:

- wspólnych lustracji,
- powołania roboczego zespołu konsultacyjnego,
- określenia materiałów niezbędnych przy uzyskiwaniu danych konserwatorskich (mapy ewidencyjne gruntów i mapy AZP).

W czasie spotkania 21 marca 1994 r. określono:

- możliwości finansowe AZP,
- konieczność opracowania przez użytkownika programu prac konserwatorskich i zatwierdzenie ich przez WKZ.

13 maja 1994 r. nastąpiły dalsze uszczegółowienia zasad współpracy. Nową sytuację stworzyła sugestia Agencji o ograniczeniu sprzedaży domów zabytkowych i lokali mieszkalnych z powodu braku środków na dokumentację.

W ślad za dotychczasowymi ustaleniami Agencja wydała stosowne zalecenie tymczasowym zarządcom i dzierżawcom.

Podkreślenia wymaga fakt, że zagospodarowaniem zasobów Agencji, oprócz podmiotów gospodarczych i osób prywatnych, zainteresowane są rów-

niez samorządy lokalne. Mogą one przejmować obiekty m.in. za zadłużenia podatkowe.

W ten sposób Urząd Miasta i Gminy w Witnicy pozyskał zespół pałacowo-parkowy w Dąbroszynie. Pałac będzie pełnił funkcję siedziby Euroregionu, zabudowania folwarczne zaś – turystyczno-handlową.

Urząd Gminy w Przytocznej przejął do zagospodarowania dwór z parkiem dla potrzeb administracji. Stara się również o pałac i spichlerz w Kraśnym Dłusku, wcześniej wydzierżawione dla Biura Podróży “Orbis”.

Kolejną formą zainteresowania samorządów pozostaje wyjście naprzeciw procesom restrukturyzacji folwarków, np. działanie gminy Santok, która po wprowadzeniu nowej działalności gospodarczej do budynków folwarcznych, przejmuje historyczną zielen, nadając jej status parku miejskiego (Janczewo, Gralewo).

Szansą uratowania folwarku w Lipkach Wielkich jest (przewidziane) utworzenie skansenu wozów i sprzętu pożarniczego.

Tymczasowi zarządcy i obecni użytkownicy zespołów dworsko-parkowych mają wiele problemów, które starają się aktualnie rozwiązywać wspólnie, w współpracy ze wszystkimi zainteresowanymi.

Wnioski

1. Istnieje konieczność wydzielenia specjalnych środków z budżetu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa i Wojewody na opracowanie dokumentacji historyczno-naukowej najcenniejszych zespołów pałacowych i dworsko-folwarcznych oraz podstawowych danych ewidencyjnych.
2. Koszty opracowania projektu restrukturyzacji i koncepcji zagospodarowania zespołów powinni pokrywać tymczasowi zarządcy i użytkownicy.
3. Wartości kulturowe zespołów obiektów i terenu powinny być kodowane na materiale geodezyjno-kartograficznym.
4. W aktach notarialnych należy uwzględnić zapis o obiekcie zabytkowym i określić wyraźnie czas remontu.

5. W realizację programu restrukturyzacji i zagospodarowania ww. zespołów należy szerzej włączyć samorządy lokalne.
6. Istnieje potrzeba obecności przedstawicieli Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przy protokolarnym przekazywaniu obiektów, po wcześniejszej akceptacji przez niego planowanego sposobu zagospodarowania.
7. Wszelkie prace przy obiektach zabytkowych i w ich otoczeniu winny być prowadzone dopiero po uzyskaniu zezwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, niezależnie od decyzji przewidzianych prawem budowlanym lub innymi zezwoleniami.
8. Stan zachowania zabytków architektury i budownictwa folwarcznego określa się jako zły w 60 proc. zasobów. Parki nadal posiadają olbrzymie wartości przyrodnicze w postaci zachowanego drzewostanu, są natomiast w 90 proc. zaniedbane pod względem pielęgnacyjnym i rewaloryzacyjnym. Sytuacja ta wymaga odrębnych i szczegółowych unormowań prawnych na szczeblu międzyresortowym.

Gorzów Wlkp., czerwiec 1994

ZESPOŁY FOLWARCZNE WOJEWÓDZTWO GORZÓWSKIE

